

В.П. Маковій,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу,

Херсонський юридичний інститут ХНУВС

Розвиток давності володіння у європейському праві

УДК 347.232

Анотації:

Стаття містить розгорнуту характеристику становлення давнісного володіння в першоджерелах цивільного законодавства на теренах Західної Європи. Автором зосереджена увага на аспектах структурно-логічного аналізу здобутків європейської цивілістики в межах відродженого вітчизняним законодавством інституту набувальної давності.

Статья содержит развернутую характеристику становления давностного владения в первоисточниках гражданского законодательства на территории Западной Европы. Автором сосредоточено внимание на аспектах структурно-логического анализа достижений европейской цивилистики в пределах возрожденного отечественным законодательством института приобретательной давности.

The article contains the unfolded description of becoming of davnisnogo domain in the original sources of civil legislation on the walks of life of Western Europe. By an author rapt attention on the aspects of structural-logic analysis of achievements of European tsivilistici within the limits of revived by the home legislation institute of nabouvalnoi remoteness.

Ключові слова:

Набувальна давність, позовна давність, давнісне володіння, ординарна та екстраординарна давність, переривання та зупинення перебігу давнісного строку, добросовісне, беззаперечне та безперервне володіння.

Приобретательная давность, исковая давность, давностное владение, ординарная и экстраординарная давность, прерывание и приостановление давностного срока, добросовестное, бесспорное и непрерывное владение.

The nabouvalna remoteness, limitation of actions, davnisne domain, ordinary and extraordinary remoteness, breaking and stop of motion of davnisnogo term, conscientious, implicit and continuous domain.

Жодна з правових конструкцій сучасності не може бути об'єктивно дослідженою без звернення до її етимології, в тому числі й набувальна давність як новела вітчизняного цивільного законодавства. Автором з'ясовано, що найбільшого розвитку та вивчення поняття давності володіння зазнало в епоху існування Римської держави [1]. Водночас, період відродження основних парадигмів правової науки відзначено в найцінніших здобутках європейської цивілістики - Кодексі Наполеона, Німецькому цивільному укладенні та інших, що актуалізує дослідження цих нормативних актів задля з'ясування механізму дії набувальної давності на суспільні відносини.

Поряд з автором даному питанню присвятили останнім часом свої праці такі вчені як О. Погрібний, С. Пахман, О. Коновалов, В. Цікало та інші. Водночас, безпосередньо особливості давнісного володіння того періоду в комплексному опрацюванні з'ясовані не були. У зв'язку з цим мета даної статті полягає у визначенні характерних ознак набувальної давності, що була відтворена європейським законодавством після занепаду римської держави, задля імплементації позитивних напрацювань до українського законодавства.

Після розпаду Західної Римської імперії на її території було створено держави, які хоча і звернулись до норм звичаєвого права, разом з тим постійно і надмірно здійснювали рецепцію положень римського права. Набувальна давність також була прийнята у тій чи іншій інтерпретації в цих країнах.

Найбільшого розвитку та систематизації набули інститути приватного права з прийняттям цивільних кодексів та укладень у державах Західної Європи в нові часи. Серед них Цивільний кодекс Наполеона (1804 р.), Німецьке цивільне укладення (1896 року) та інші. Охарактеризуємо положення інституту набувальної давності в деяких з них.

Цивільний кодекс Наполеона 1804 року став свого роду відродженням приватного права з часів Римської імперії. Разом з більшістю інститутів римського приватного права він відродив повною мірою й давність.

Зокрема Книга третя “Про різні способи, якими набувається власність” указує серед шляхів набуття власності і давність.

Розділ XX цього Кодексу названий “Про давність і про володіння” та містить шість глав, які в повному обсязі розкривають основні положення цього інституту.

Стаття 2219 гл.1 надає визначення давності як засобу набуття або звільнення (від обов'язків) внаслідок закінчення певного проміжку часу й за наявності умов, визначених законом. Таким чином, давність у Кодексі тлумачиться в двох ракурсах – як набувальна та позовна давність [2, с.439]. Хоча обидві суттєво відрізняються одна від одної: давність володіння належить лише до права власності на речі і до сервітутів, в той час як позовна давність стосується позовів. Першим видом давності обґрунтовується набуте право власності або сервітут, внаслідок чого вона надає право на позов і на захист, а позовною давністю визнається тільки спосіб захисту, але не саме право на позов [3, с.220].

Спільним між даними видами давності за Французьким ЦК визнається окреслення кола суб'єктів, між якими може виникнути набуття або припинення давності, та обчислення строків, решта ж положень різні щодо давності володіння та позовної давності. До того ж французьке законодавство встановлює, що права не припиняються внаслідок того, що ними не користувались.

Кодексом заборонено застосування загальної давності щодо речей, які вилучені з цивільного обороту.

Серед суб'єктів, які можуть користуватись давністю, крім приватних осіб визначено також державу, державні установи та комуни.

У ст.2220 зазначено правомочності суб'єкта стосовно давності. Так, не можна заздалегідь відмовитися від (використання) давності; можна відмовитися від давності, що вже закінчилась, тобто від права, набутого за давністю. Таким чином, законодавець спробував урегулювати питання належного догляду за майном та його використанням до часу виникнення права власності на нього, коли його правовий статус буде чітко визначений [2, с.440].

При цьому відмова від давності буває явно виражена та мовчазна. Остання слідує з дії, що передбачає відмову від набутого права. Разом з тим той, хто не може відчужувати, не може і відмовитися від давності, що закінчилась на його користь.

Серед умов набуття права за давністю володіння Кодекс вказує на володіння постійне і неперервне, спокійне, відкрите, таке, що не порушує сумнівів, а також здійснюється особою як власником (ставлення як до своєї власності).

У Французькому цивільному кодексі конструкція володіння значною мірою відтворює римську, тобто необхідною є наявність одночасно двох елементів: *corpus possession* – фактичного панування над річчю та *animus domini* – ставлення до речі як до своєї. С.В.Пахман вважає, що володіння у Французькому ЦК розглядається у першу чергу як підстава та засіб набувальної давності, що визначає розташування його у конструкції кодексу [4, с.38-52]. Ст. 2228 визначає, що володіння є пануванням (триманням) чи користуванням річчю або правом, якщо ця річ знаходиться в руках володільця і якщо це право здійснюється ним особисто або через посередництво іншої особи, в якій знаходиться річ або яка здійснює право від імені володільця.

Отже, об'єктами володіння за кодексом визнаються як речі, так і речові права, серед яких – як право власності, так і сервітути. Однак нижче буде з'ясовано, що французьке право характеризує тільки володіння нерухомими речами й відповідно використання щодо них набувальної давності. Окрім того ст.2279 зазначає, що “стосовно рухомості володіння рівнозначно правовій

підставі”, тобто праву власності, звідки можна зробити висновок про неможливість визнання об’єктом володіння (зокрема давнісного) рухомих речей.

Завжди припускається, що кожний володіє для себе і як власник, якщо не доведено, що володіння почалося для іншого. Тобто встановлена презумпція права власності володільця. Якщо ж володіння виникло в інтересах іншої особи, то теж завжди припускається, що володіння здійснюється в тій же якості, якщо відсутні докази іншого.

Окремі питання, а саме використання чужих ділянок (наприклад, особа дозволяє іншій проходити через свою ділянку), визначені більш конкретно. Так, якщо надається можливість здійснювати які-небудь дії або якщо здійснювані дії є просто терпимими, то ці дії не можуть стати підставою для володіння або давності.

Насильницькі дії також не можуть бути підставою володіння. Однак кодекс при цьому визначає, що давність щодо речей, набутих насильно, може почати спливати тільки з припиненням насильства.

Досить важливими для визначення триваючого володіння є статті 2234 та 2235 [2, с.441]. Відповідно до них дійсний володілець, який доведе, що він володів у минулому, вважається таким, що проволодів і в проміжний період часу, якщо не буде доведено протилежне. Разом з тим з метою доведення тривалості давності до встановленого строку можна приєднати до свого володіння й володіння попередника, незалежно від того, яким чином від нього перейшло володіння – за універсальною (спадковою) чи окремою підставою, безоплатно чи оплатно. Тобто французькому законодавству теж відоме поняття складення строків у випадку як сингулярного, так і універсального правонаступництва.

Згідно з III главою кодексу Наполеона набувальна давність ніколи не перебігає на користь тих, хто володіє для іншого, скільки б це часу не тривало. В даному разі мова йде саме про залежне володіння, коли воно не відповідає

умові *animus domini*, що за римським правом краще характеризується як тримання (фермер, зберігач, узуфруктуарій тощо). Але визначені особи можуть стати набувачами за давністю, якщо підстава їх володіння змінилась (володіння для своєї користі) поза волею володільця (наприклад, припинення зобов'язання).

До того ж згідно зі ст. 2239 особи, яким фермери, зберігачі майна та інші тимчасові держателі передали річ за підставою, при якій передається власність, можуть набути цю річ за давністю. Тобто цією нормою захищається в першу чергу добросовісний набувач.

Досить вдало Цивільний кодекс Франції відобразив правила переривання та зупинення перебігу строків давності. Зокрема виділяються два випадки переривання давності – природним чи цивільним порядком (юридичним).

Природне переривання давності наявне тоді, коли попередній власник або третя особа позбавили володільця користування річчю протягом строку, який перевищує один рік, що має місце й у ст. 344 ЦК України.

Під цивільним перериванням давності розуміється виклик до суду, вимога про виконання, заявлена через судового пристава, накладення арешту на річ, про які повідомлено особу, якій бажають завадити користуватися давністю. Крім того давність переривається внаслідок того, що володілець визнає право тієї особи, щодо якої перебігала давність (власник, титульний володілець).

Загальним правилом для норм, які регламентують зупинення перебігу строку давності, є визначення: “Давність перебігає проти всіх осіб, окрім тих випадків, коли для них встановлено законом які-небудь виключення” [2, с.443]. Так, давність не перебігає проти неповнолітніх й недієздатних осіб, окрім випадків, визначених законом.

Даний кодекс диференціює строки давності таким чином: ст. 2265 встановлює 10-річний строк давнісного володіння щодо нерухомості, якщо дійсний власник проживає в окрузі апеляційного суду, де розміщене майно, та 20-річний строк, якщо він проживає поза цим округом. Тобто визначено

строки давності володіння подібно римському праву класичного періоду щодо нерухомих речей.

Однак ст.2266 Кодексу Наполеона додатково окреслює ситуацію, коли дійсний власник проживав у різний час й у вказаному окрузі, й поза його межами. У даному випадку до кількості років, що він прожив в цьому окрузі, треба було додати кількість років, яких не вистачає до повних 10 років присутності в спільній з набувачем місцевості, помноживши її на 2. Тобто згідно з французькою доктриною, якщо особа прожила в даному окрузі 6 років, а потім виїхала в іншу місцевість, то загальний строк давнісного володіння вираховується таким чином: 6 років + (4X2)років = 14 років [2, с.445].

Необхідно зауважити, що законодавець, викладаючи положення щодо застосування строків давності до набуття права власності, також вводить додаткові умови володіння для досягнення подібного результату, а саме наявність правової підстави та добросовісності. Щодо правової підстави набуття володіння, то ст. 267 вказує, що документ нікчемний внаслідок того, що він не задовольняє вимог форми, не може бути підставою для 10-річної або 20-річної давності.

Цивільне право Франції того часу добросовісність завжди припускає, і той, хто посилається на недобросовісність іншої особи, повинен довести її наявність. До того ж достатньо, щоб добросовісність була наявна на момент набуття володіння, а надалі добросовісність володільця для набуття права власності значення не має.

Заслуговує на увагу ст.2262 Кодексу, яка вказує, що всі позови – як речові, так і особисті, погашаються давністю в 30 років. Разом з тим, хто посилається на закінчення цієї давності, не зобов'язаний пред'являти ніякої правової підстави, і йому не може бути пред'явлене будь-яке заперечення про його недобросовісність.

Тобто, як і в римській екстраординарній давності, має місце скоріше розширення наслідків позовної давності. Тому головною умовою застосування

цього інституту вважався теж не початок давнісного володіння, а початок позовної давності.

Перебіг давнісного володіння в даному разі починається з того часу, коли позов про право власності може бути пред'явлений, а закінчується за правилами 30-річної давності. Правила переривання даного виду давності повністю відтворюють загальний порядок переривання позовної давності, яка, як було зазначено, Французьким ЦК визначається опосередковано.

Поряд з цим аналіз вказаних статей надає підставу визначити, що обов'язкова добросовісність при 10-ти або 20-річній давності є не обов'язковою у випадку 30-річної давності, а також, на відміну від римського права, не вимагається наявності правової підстави давнісного володіння у даному випадку.

Як було вказано раніше, поряд з правом власності давність володіння застосовується й до сервітутів. Ст. 690 Кодексу Наполеона передбачено набуття сервітутів – як неперервних, так і явочних внаслідок застосування 30-річного володіння, тобто за правилами 30-річної давності.

Захист володіння у розглянутому нами законодавстві забезпечується спеціальними посесійними позовами. Позивач повинен довести факт і характер володіння річчю, які свідчать про наявність у нього волі у формі ставлення до об'єкту володіння як до свого майна. Серед суто володільницьких позовів того часу розглядаються позови про усунення перешкод, про поновлення самовільно відібраного володіння, про припинення порушення, яке загрожує володінню [5, с.130-131].

Як було вказано, Кодекс Наполеона 1804 року відтворив у своїй суті більшість положень римського приватного права й започаткував формування Романської правової родини [6, с.29-41].

Результатом проведення загальногерманської кодифікації в XIX столітті стало Німецьке цивільне укладення 1896 року (далі – НЦУ), яке відтворює основні положення законодавства Германської родини приватного права.

Зазначений кодифікований нормативний акт поєднує в собі норми римського та германського права.

На відміну від Французького ЦК німецьке законодавство не розглядає набувальну давність у поєднанні з позовною, а прямо визначає її як підставу виникнення права власності. Ст.937 Укладення зазначено, що хто протягом десяти років володів якою-небудь рухомою річчю у вигляді власності, той набуває право власності на неї. До того ж від володільця як у момент набуття володіння, так і протягом всього давнісного строку вимагається добросовісність. Хоча за аналогією з римською екстраординарною давністю у даному разі не потрібна правова підстава виникнення володіння [7, с.270]. При цьому строк стосовно нерухомих речей подовжений до 30 років. До того ж попередній власник такої нерухомості не повинен бути внесений у поземельну книгу.

Ординарна ж набувальна давність (з наявністю правової підстави) у НЦУ опосередковано відображена у ст.932. Так, зазначеною статтею визначено набуття права власності на рухомі речі з моменту отримання володіння нею. Однак навряд чи можна в даному разі говорити саме про давність як таку, адже строк тут визначений моментом, що не відповідає сутності даної правової категорії.

Характерною ознакою володіння у даному випадку є відсутність такої складової, як ставлення до майна як до свого (ст. 854 НЦУ), а достатньо лише дійсного панування над річчю. Тому саме до умов набуття права власності за давністю володіння введено поняття володіння річчю як своєю.

НЦУ також містить характеристику складення й переривання строку набувальної давності. Зокрема ст. 938 встановлено презумпцію неперервності такого володіння, а саме: якщо особа володіла річчю у вигляді власності на початку і в кінці відомого періоду часу, то вважається, що і протягом проміжного часу вона також володіла річчю у вигляді власності. Це пов'язано з тим, що давнісне володіння переривається з втратою такої якості, як володіння

у вигляді власності. Тобто у разі, якщо володільць дізнався про неправомірність свого володіння, він автоматично втрачає зазначену ознаку володіння й перестає претендувати на набуття власності за давністю володіння.

Однак якщо переривання поза волею володільця мало місце протягом строку, що не перевищує одного року, і відновлено у вказаний строк, то припускається наявність неперервного володіння. У випадку ж переривання володіння на більший строк за вказаних обставин володіння визнається неперервним при поданні позову володільцем протягом одного року.

Серед юридичних підстав переривання набувальної давності Укладення визначає і пред'явлення позову безпосередньо давнісному володільцеві або опосередкованому володільцеві, який здійснює своє право на володіння від давнісного володільця. Однак дане переривання виникає лише на користь тієї особи, яка подала позов.

У випадку переривання впливу набувальної давності ст. 942 НЦУ вказує, що час, який сплинув до переривання, у загальний строк не враховується, а новий вплив давності може початись тільки по закінченні переривання [8, с.199].

Правила складення строків як при частковому, так і універсальному правонаступництві аналогічні визначеним раніше для французького законодавства. При цьому згідно з умовами набувальної давності у німецькому законодавстві від правонаступника необхідні ставлення до речі як до своєї та добросовісність при володінні. Решта положень щодо перебігу строків набувальної та позовної давності співпадають відповідно до ст.939 НЦУ.

Разом з тим із набуттям права власності за давністю погашаються права третіх осіб на набуту річ, які виникли до набуття володіння у вигляді власності. Тільки за наявності недобросовісності володільця щодо цих прав при набутті володіння у вигляді власності або під час такого володіння погашення таких прав не допускається.

Підсумовуючи викладене, маємо таке:

- у Романській правовій родині давність володіння в переважній частині відповідає положенням саме римського приватного права, тоді як норми Германської правової родини відтворили конгломерат давності римського приватного і германського права. Французький цивільний кодекс містить об'єднане поняття давності з опосередкованим розмежуванням на позовну давність та давність володіння, при цьому виділяються її ординарна та екстраординарна різновиди;

- західноєвропейське цивільне право XVIII – початку XX століття деталізувало давнісне володіння як постійне, неперервне, спокійне, відкрите, беззаперечне, а також поширило його на поземельні сервітути. До суб'єктів, які можуть користуватись давністю володіння, віднесено також державу, державні установи та об'єднання громадян. Більш детально визначено умови переривання та зупинення перебігу строків набувальної давності, дано їм характеристику;

- викладений аналіз становлення набувальної давності у європейському цивільно-правовому просторі не є всеохоплюючим і, на думку автора, може слугувати базисом для подальших досліджень задля вирішення проблемних питань у правотворчій та правозастосовчій сферах.

Список літератури:

1. Маковій В.П. Сутність та ознаки набувальної давності у приватному праві Риму / В.П. Маковій // Збірник наукових праць “Держава і право”. – 2004. - №13. – С. 101-106.
2. Франция. Законы. Французский гражданский кодекс 1804 года: с позднейшими изменениями до 1939 года. / [Перевод И.С. Перетерского]. - М.: Юр. изд., 1941. – 471 с.
3. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование / И.Е. Энгельман. – Москва: Статут, 2003. – 511 с.

4. Пахман С.В. История кодификации гражданского права / С.В. Пахман; под ред. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – 855 с.
5. Коновалов А.В. Владение и владельческая защита в гражданском праве / А.В. Коновалов. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 405 с.
6. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози; [Пер. с фр. В.А. Туманова]. – М.: Международные отношения, 1999. – 398 с.
7. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права / К.П. Победоносцев. – М.: Статут, 2002. – 798 с.
8. Гражданское уложение Германской империи. – СПб., 1898. – 468 с.